

ETT SÄTT ATT BO ÅR 1917

av IRENE SIGURDSSON

I Huset PÅ Stigbergsgatan 21 bodde år 1917 tio eller elva människor. Huset har två lägenheter på 51 respektive 22 kvadratmeter. I den övre lägenheten som består av ett rum och kök, en kammare samt en skrubbd bodde husets ägare, blockmakare Gustaf Andersson, hans hustru Catarina, två vuxna söner, "farbror Joakim" samt en sjöman som mestadels var på sjöresa. I den nedre lägenheten som omfattar ett rum och kök, bodde änkan Emilia Gustafsson med fem barn i åldrarna från spädbarn till nio år.

Bostadsbristen var svår i Stockholm. Riktigt fattiga familjer hade inte mycket att välja på: små eller delade lägenheter i de nedslitna stenhusen i stadens kärna eller i de gamla träkåkarna på Södermalm. Ett annat alternativ var att flytta in i nybyggda tegelhus, där murbruket knappt torkat. Man bodde trångt. Inte många hade lyckan att få sova i en egen säng. Barnen lekte på gårdarna och gatorna.

Trækåkarna på Söder kom i sista hand när det

gällde anslutning till vatten- och avloppsnätet och elektricitet saknades länge i många hus. Standarden i Emilia Gustafssons bostad var låg och år 1923 flyttade hon från Stigbergsgatan, sedan barnen blivit angripna av råttor.

Ändå – heminredningsideal fanns och förverkligades efter bästa förmåga. Korkmattor, spetsgardiner, krukväxter, fotogenlampor med prismor, tavlor och prydnadssaker, stoppade stolar och inventionssoffa trängdes i lägenheterna. Det genom många flyttningar alltmer skavda bohaget bildade en ram av trygghet i en tid då brödfödan var osäker.

Sovplatsen och matbordet utgjorde möblemangets stomme. Matbordet i rummets mitt var centrum för dagens aktiviteter; här åt man, arbetade, skötte småbarn, läste läxor, satt och pratade. De få timmarna mellan en arbetsdags slut och nästa arbetsdags början tillbringades i ett till trängsel fyllt rum, där man inte gärna vädrade ut den dyrbara kakelugnsvärmen. Inklämd mellan pinnsoffans sträva trärygg och knäna på sänggrannen makade man ner sig i raffelstoppsmadrassens gropar.

Vad drömde de människorna för vakendrömmar innan de somnade?

Värmen

DEN ÄLDSTA KAKELUGNEN i huset är ungefär 300 år gammal. Den är grön med runda "tallrikar" på varje kakel och står i vindskammaren. Den har nog tidigare stått i en annan byggnad, eftersom man för 300 år sedan bara satte upp kakelugnar i mer ståndsmässiga miljöer: i adelsmännens palats och i storgodsens huvudbyggnader. Under 1800-talets senare hälft blev kakelugnar vanliga även i enklare bostäder. Då kunde de se ut som den vita kakelugnen i blockmakare Anderssons rum.

Kakelugnen är en bra värmekälla. Man lägger in en eller två brasor om dagen. Efter några timmar har glöden värmt upp hela kakelugnens kropp av tegelstenar, lerbruk och kakel. Under natten svalnar sedan kakelugnen långsamt. Värmen är mjuk och behaglig. Eftersom veden behöver syre för att brinna, blir också luftomsättningen stor och rummet väl ventilerat.

Vintern 1917 var kall och snörik. Veden var ransonerad och ibland var det svårt att få tag på ved. Det finns många berättelser om hur barn stal ved och virkesskrot.

Var veden slut, ja då stod kakelugnen kall. I huset på Stigbergsgatan har man frusit mycket. På vintern kunde man halka med händerna på tapeten, så isiga var de, berättar ett av barnen.

Vattnet

DE SOM BODDE i huset på Stigbergsgatan 21 hämtade vatten i en pump nedanför Navigationskolan på samma gata. Dit var det ungefär 150 meter. Tidigare hade den närmaste pumpen stått vid Fjällgatan och på vintrarna var det besvärligt att bära vattenhinkarna i uppførsbacken. Ofta fick barnen hämta vattnet. För att det skulle gå lättare att bära hinkarna hängde man dem i ett ok som lades över axlarna. På bilden t h ser vi en av grannpojarna, Torsten Engberg, på väg att hämta vatten vid Navigationsskolan. Bilden är tagen 1923.

Vattenhinkarna – ofta en kopparhink för dricks-vatten och en enklare zinkhink för annat vatten – ställdes i köket på bänken bredvid spisen. Vattnet värmdes ovanpå spisen eller i den kopparreservoar som sitter vid sidan av spisen.

Det gällde att vara sparsam med vattnet. Tvättvattnet kunde stå kvar i handfatet och användas igen. I många hem sköljdes inte disken. Det väl använda slaskvattnet slängdes utanför huset eller i rännstenen på gatan.

Den första vattenledningen i Stockholm togs i bruk 1861 och i de större hyreshusen hade de flesta lägenheterna fått vattenledningar vid den här tiden.

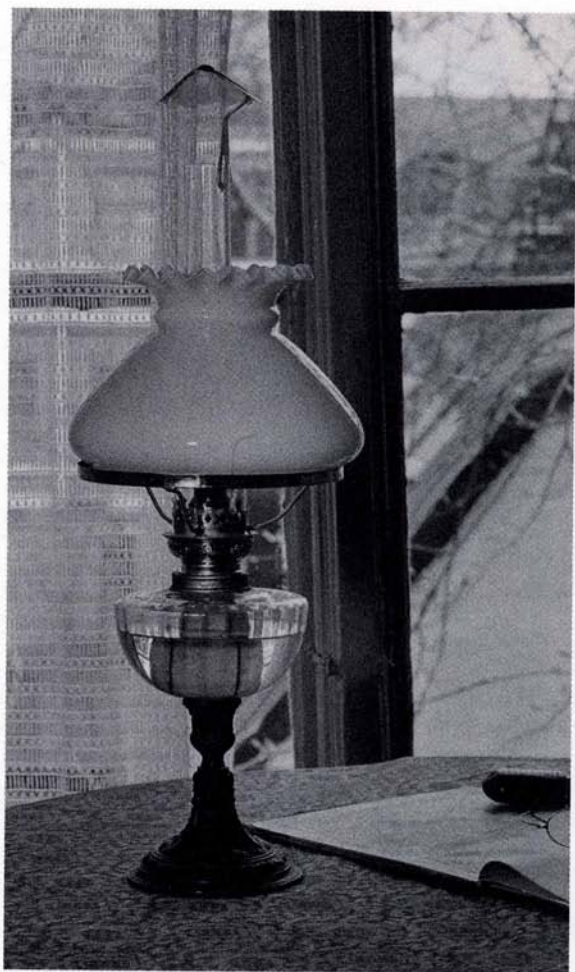
Att laga mat på spisen

PÅ VEDSPISEN LAGADE man mat och värmdde vatten. Spisen spred också värme och det var nog inte alltid så uppskattat på somrarna. Man måste ständigt passa spisen och stoppa in ved för att elden inte skulle slockna. Särskilt noga med eldningen var det när man bakade bröd - då måste ugnen hålla en jämn värme.

Järnspisar började tillverkas i Sverige på 1840-talet. Dessförinnan lagade man maten över öppen eld i murade spisar. Då gav elden förutom värme även ljus. Därför var många till en början skeptiska mot att sätta in den lilla mörka järnspisen i sina kök men vid århundradets slut hade järnspisarna nått allmän spridning i landet.

Järnspisar tillverkades på flera håll i mellersta Sverige. Vi ser fortfarande ofta spisar från Husqvarna eller Bolinders i gamla hus.

Spisen skulle vara blank. Spissvärta kunde köpas eller tillverkas hemma. Ett sätt var att lösa upp blyerts och krita i kaffe eller ättika. I brist på bättre kunde man ibland gno över spisen med den flottiga disktrasan.

Ljuset

FOTOGENLAMPAN BLEV NÖDVÄNDIG i och med att vedspisen kom i bruk. Tidigare hade man fått ljus från elden i den öppna härden.

Vissa fotogenlampor var enkelt gjorda av bleckplåt. Andra var påkostade och gjorda av färgprunkande majolika (en sorts keramik) och kanske behängda med slipade glasprismor på samma sätt som de äldre takkronorna för levande ljus. En taklampa med fem ljusarmar och prismor hängde i Emilias rum. De fotogenlampor som var avsedda att hänga på väggen hade en liten spegel eller putsad mässingsplåt bakom lågan, för att ljuset skulle reflekteras och spridas.

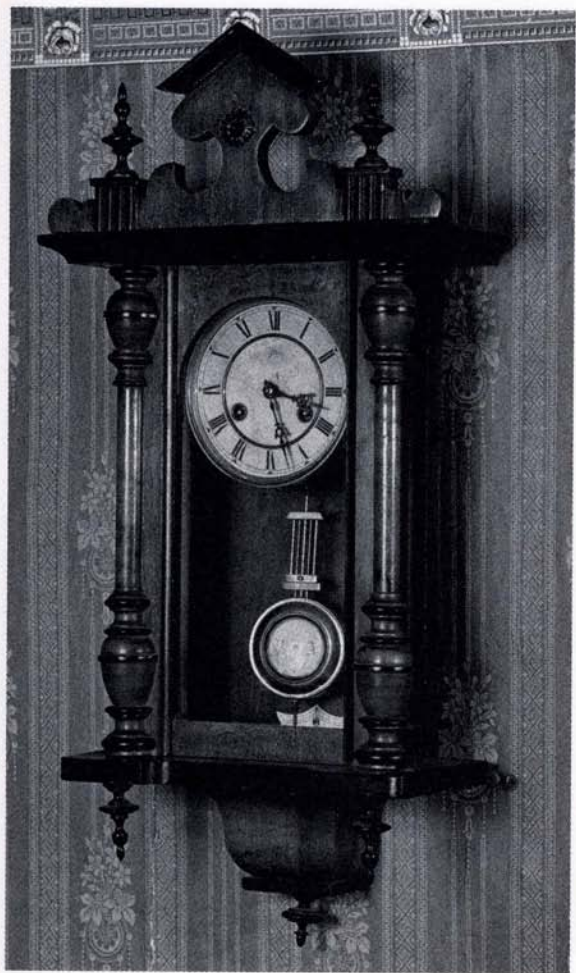
Det fanns också andra sorters lampor, t.ex. oljelampor och karbidlampor. Elektriskt ljus fanns i Stockholm redan vid sekelskiftet, men i huset på Stigbergsgatan 21 drogs elektricitet inte in förrän 1941.

Tiden

VÄGGURET VISADE TIDEN, men hade också en viktig statusfunktion. Där det hängde på en framträdande plats i rummet fångade det blickarna. Fodralets svarvade knoppar och utskurna figurer kunde ge hemmet en viss burgen och ombonad prägel. Uret drogs i allmänhet upp en gång i veckan. Dess tickande mätte tidens gång utan brådska. Hos blockmakare Andersson var väggurets hel- och halvslag vackra avbrott till svarvens raspande.

Emilia Gustafsson skaffade sig vid tiden omkring 1920 en moraklocka. Det var på vintern och hon drog hem dem på en kälke. Klockan var för hög för att kunna stå i rummet, så Emilia kapade av den en bit. Rummet är två meter högt mellan takbjälkarna.

I många arbetarhem fanns vid den här tiden också en väckarklocka.

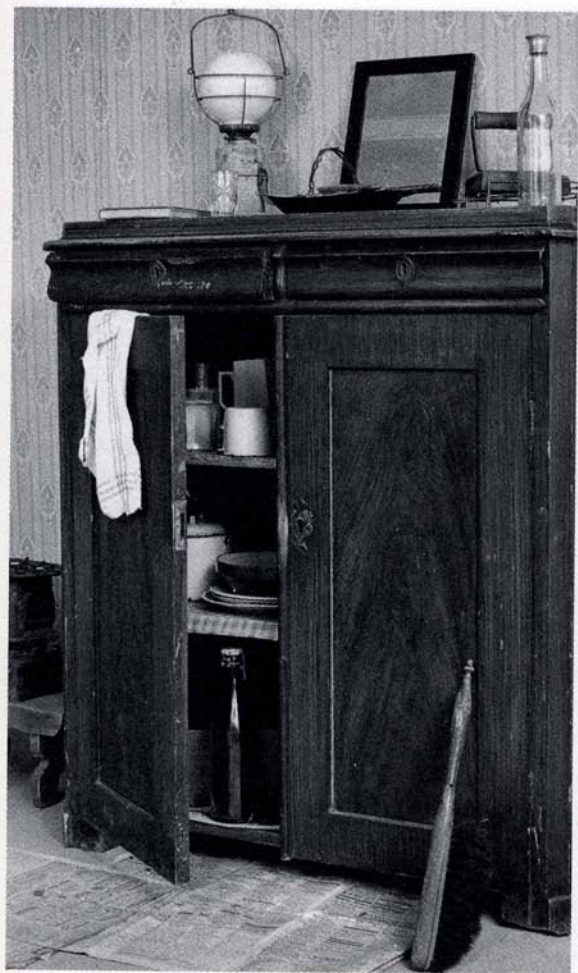

Att förvara mat och husgeråd

I SKAFFERIET FÖRVARADES den färska maten, dvs mjölk, kött och grönsaker. Skafferiet skulle vara väl ventilerat och ha ett fönster som gick att öppna. Helst borde man kunna stå på golvet i skafferiet, står det i Husmoderns Kalender. Fru Andersson kunde inte stå på golvet i sitt trånga hörnskafferi, inte heller hade hon något vitktrit fönster att öppna.

I Emilia Gustafssons kök fanns ett väggfast skåp bredvid spisen. Kanske var det avsett till skafferi, men det fanns nog sällan mat i det, eftersom Emilia just inte hade någon tid över för matlagning. Barnen berättar att de hämtade maten i fattigvården på Erstagatan.

Skänken hade två dörrar och ofta också två lådor på framsidan. I skänken förvarade man torra matvaror, porslin och husgeråd, pengar i burkar, medicin och säkerligen en hel del annat som man ville spara. Knivar och gafflar låg i skänklådorna. I äldre skänkar fanns ibland en skänkhylla. Det var en hylla med utskurna hack där man hängde skedar.

På golvet

INGENTING FICK FÖRFARAS. Tidigare hade gamla klädestrasor och utnött linnetyg skickats till pappersbruken som tillverkade lumpapper. Under slutet av 1800-talet fick man mindre betalt för lumpen och pappersbruken hade också börjat använda andra råvaror. Då började man istället klippa remsor av de gamla tygerna och väva mattor av dem. Trasmattorna var bra att ha som skydd mot kyla och golvdrag och på vintrarna hängde man ibland upp dem för dörrarna till kalla rum. Trasmattorna kunde vävas i vackra mönster och man försökte få en randning i fina färger.

Mitt på golvet låg en fyrkantig bit korkmatta. Sådana mattor började tillverkas strax före sekelskiftet 1900 och var 1917 fortfarande dyra i inköp. Runt omkring korkmattan lades trasmattorna i raka rader.

I Emilia Gustafssons lägenhet hade man också tidningar på golvet.

Hygien

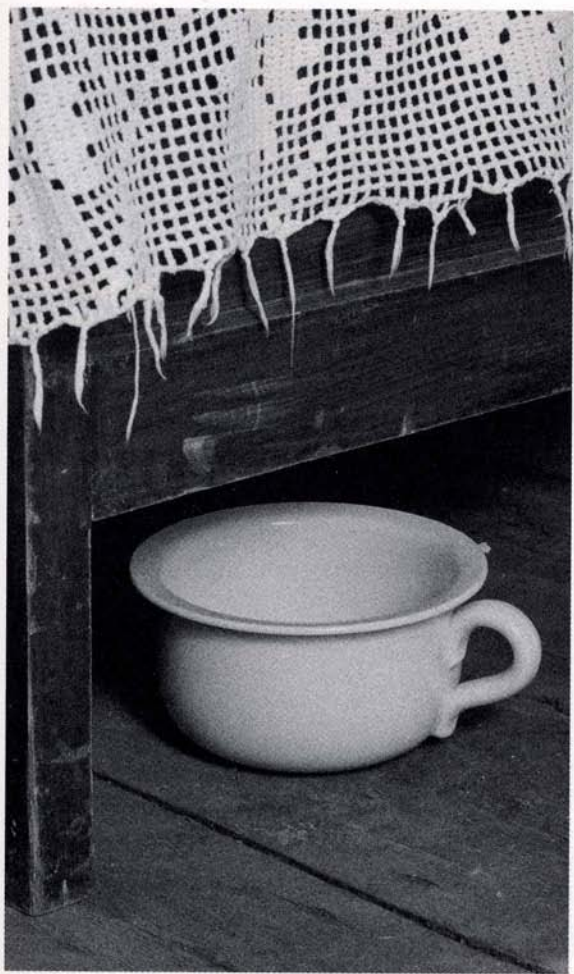
UTE PÅ GÅRDEN står dasslängan. Småbarnen fick använda pottan. När det var kallt och mörkt föredrog kanske även de vuxna att ha en potta eller natthink inomhus.

Man tvättade sig i köket, i ett handfat som ställdes på en stol bredvid spisen. Den dagliga rengöringen innebar för de flesta att man tvättade ansiktet och händerna, kanske även fötterna. Ibland badade man i zinkbaljan: det ansågs renligt att bada en gång i veckan.

Huvudlöss kunde avlägsnas så här: håret och huvudsvålen finkammades med en hård luskam medan man höll huvudet lutat över en blank metallbricka där lössen föll ner och kunde knäppas ihjäl. Efter kamningen skrubbades huvudet rent med såpa.

Kvinnorna hade svårt att sköta sin menstruationshygien. Sådant skulle inte märkas. Blödningen stoppades av underkläderna eller av trasor, senare patentstickade bindor som skulle tvättas i skymundan.

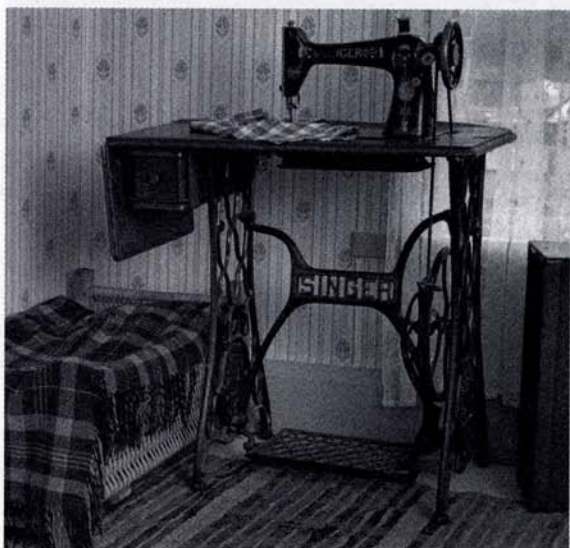
Karlarna rakade sig i allmänhet varje söndagsmorgon. Utrustningen bestod av rakborste, tvål, rakkniv, varmt vatten och handduk.

Arbetet hemma

GUSTAF ANDERSSON, husets ägare, arbetade hemma med att svarva block till fartygen i Kungliga Flottan. Svarven var stor, och handdragen. Den hade sin plats efter inre långväggen i bostadsrummet.

Hans hustru Katarina skötte hemmet; städade lagade mat, diskade och tvättade. Någon gång fick hon kanske hjälpa till att dra svarven, men oftast var det sönerna som utförde det arbetet.

Emilia Gustafsson hade inte mycket tid över för arbetet i sitt eget hem. Hon städade på byggen och i hjäphus, tvättade åt andra och bar ut tidningar på morgnarna.

På en symaskin av märket Singer sydde hon kläder åt barnen. De första Singer-maskinerna skickades till Sverige på 1850-talet, troligen av Amerikaemigranter. Singers symaskiner blev modelltyper för senare svenska symaskinsfabrikanter, t ex Husqvarna.

Hemsömnaden var vanlig vid tiden omkring 1917, dels som inkomstkälla vid försäljning av de sydda produkterna, dels som ett sätt att skära ner utgifterna för klädinköp. I ett reklamtryck från 1900-talets början sägs att "Alla syarbeten för hemmet samt de modernaste konstbroderier låta sig på fullkomligaste sätt utföras på Singers symaskiner".

Men de kläder som Emilia Gustafsson sydde åt barnen var kanske inte alltid så konstfärdigt utförda. Flickorna hade önskat sig snyggare kläder!

På bilden ovan ser vi Emilia Gustafssons barn Ragnhild (f 1916) och Karl Gustav (f 1917) i fotografens ateljé. Deras kläder är ärvda och ändrade - knappt ivuxna eller just urvuxna.

Sömnen

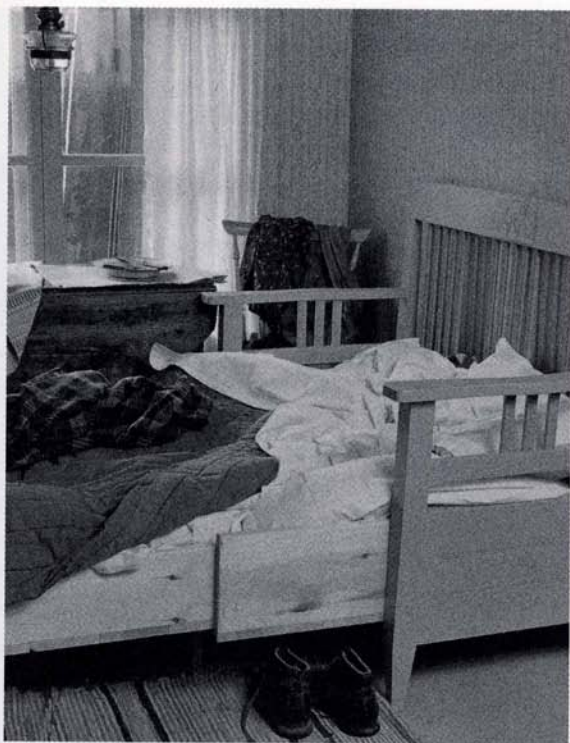
I BLOCKMAKARE ANDERSSONS rum stod en pinnsoffa under fönstret åt gården. I den sov hustrun Catarina och blockmakaren.

De två vuxna sönerna hade sina sovplatser i kammaren.

I Emilia Gustafssons lägenhet var alla sovplatserna hopskjutbara eller förvandlingsbara. Själv sov hon med sin nyfödde son i utdragssoffan i köket. I köket fanns också en bordssäng - det var en säng som man på dagen gjorde om till bord genom att lägga en stor skiva över. I rummet stod under någon tid en hopbäddad järnsäng med mässingsknoppar.

Under slutet av 1800-talet hade järnsängar blivit populära bland de ekonomiskt bättre lottade, bl.a. på grund av att de sängarna inte hade så många skrymslen där ohyra kunde trivas. Hur Emilia fått sin järnsäng vet vi inte. Den sängen räckte i alla fall inte för att hålla ohyran borta. Löss och loppor fanns i huset. På nätterna hörde man råttorna.

Madrasserna och kuddarna var fyllda med raffelstopp, vilket är en upprepad lump som gärna flockar ihop sig i ojämna knölar. Lakanen syddes av oblekt bomullstyg eller uppsprättade sockersäckar. Vaddtäckena var av bomullstyg.

På söndagarna, medan barnen var i söndagskolan passade Emilia på att skaka sängkläderna och bädda. Eftersom det var trångt om utrymme är det troligt att sängarna även på vardagarna stod hopskjutna och med bolstrar, kuddar och madrasser högt uppbäddade under ett överkast.